

Емилия Алексиева
Институт за литература, БАН
alexieva.emily@gmail.com

Зависимият човек. Фактори на зависимостта **Национална научна конференция с международно участие**

Emilia Alexieva
Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences
alexieva.emily@gmail.com

Conference “The Dependent Man. Factors of Dependency”

Abstract

The conference “The Dependent Man. Factors of Dependency” (15-17 April 2019) focused on the essential societal problematic, stated in its title, by paying attention to different ways dependency can resonate in people’s lives. The interdisciplinary character of this academic venue reflected in the various aspects of dependency and the attempts to overcome that have been analyzed in the presented papers. One group of papers was from the domain of literature. Other groups of papers dealt with different domains and perspectives, such as folklore, history, philosophy, psychology, theater, etc. In all presentations, the complex nature of the dependency in all of its forms was emphasized.

Keywords: dependence; freedom; slavery; obedience; typology; authority; language.

От 15 до 17. IV. 2019 г. в Американския център към Столична библиотека се проведе мащабна научна конференция с международно участие, организирана от Института за литература – БАН. Изнесени бяха 32 доклада. Темата на конференцията привлече много участници и се превърна в предизвикателство, породя дискусии. Този път в цен-

търа застана не личността на един творец, а значим проблем, засягащ живота на всеки човек. Зависимостите са многобройни, съдържат в себе си конфликт и съществуват във всяка епоха. Променят се, но не изчезват, преминават в опити за отвоюване на независимостта, за да се превърнат в нова зависимост. Участниците в конференцията откриха най-различни ракурси към темата и се насочиха към различни literatury – българска, западноевропейска, американска, руска, - и към проблематика, свързана с различни хуманитарни дисциплини - философия, културология, психология, история и театрознание.

Конференцията беше открита с есето на доц. д-р Елка Трайкова – директор на Института за литература към БАН. Тя се спря на зависимостите, белязали XX и XXI век – социално-политически, исторически, екзистенциални. Човекът се опитва да „предпази себе си“, да съхрани независимостта си и „уникалната си идентичност“, „да не се впише в идеологическите рамки, в изкушенията“. Зависимостите са и в ежедневието, често осигуряващи удобство и комфорт. Те обаче могат да се изродят в деформиращи живота илюзии, а независимостта се отстоява трудно. Доц. Трайкова даде примери от творчеството на известни наши поети и белетристи, писали хвалебствия за „силните на деня“, говори за „синдрома“ на „осребреното“ „априлско поколение“. Но и за невписването в системата, за мълчанието и отсъствието като съзнателен избор (К. Павлов), за „непоносимата лекота на отговорността“, за подвижното време. Финалът на нейното есе беше оптимистичен, защото съществуват и щастливи зависимости: любовта, приятелствата, човешката близост.

Проф. Михаил Неделчев (НБУ), изнесе доклад на тема „Типологии на зависимостите на литературния човек с алтернативни на официозното нагласи през комунистическата епоха“. В него той се спря на базисните зависимости, на задължителните самокритики, на режисираните срещи, на литературните преработки. Анализирани бяха „наблюдаваният, следеният човек“. Отстраняването на неудобните на „режима“ е ставало с неприемането в Съюза на писателите, проблеми с жителството, клевети до пълното маргинализиране на пишещия творец. Страхът от физическо унищожаване е бил нещо реално (Б. Иванов). Целта е била инакомислещите просто да престанат да пишат. Бяха дадени примери за Н. Кънчев, Л. Левчев и др. Социално-културните хетеротопии на нормалността, жестовите на оттегляне, клаустрофобичните зависимости на социализма бяха друг акцент в доклада. Проф. Неделчев даде примери за творби, в които творците

са се противопоставяли на системата – „Хайка за вълци“, „Старчето и стрелата“, „Човекоядката“. Изводът обаче беше за трагичната уязвимост на поета – „Славеите пеят“ (К. Павлов), „Моят 5-годишен убиец“ (П. Дойнов) и др.

Интересен акцент внесоха двата доклада на участниците от Грузия. Проф. Ирма Ратиани – директор на Института „Шота Руставели“ в Тбилиси: „Тоталитарната власт и зависимостта от културния контекст“ (Totalitarian Rule and the Dependence of Cultural Context). Тя се спря на промените, настъпили в грузинската литература по време на диктатурата на Сталин и Берия, на преминаването през етапа на модернизма и на връзката с класиката. Проф. Ратиани направи извод за зависимостта на личността от трагизма на обществената ситуация и рефлектирането върху културата. Проф. Мака Елбакидзе – зам.-директор на Института „Шота Руставели“, ни представи своята гледна точка към трагичните събития в Чехословакия (1968) чрез прозата на Милан Кундера в доклада „Person and Occupation. Factors of Dependence (Milan Kundera)“.

Докладът на проф. Милена Кирова (СУ) – „Литературната история като фактор на зависимостта. Случаят с една изчезнала писателка“, постави в центъра личността на Евгения Димитрова. Проф. Кирова изказа мнението, че каноничната история предпочита големите имена и пренебрегва малките. Беше подчертано, че е особено важно да се добавят нови имена, факти и произведения. Все още няма история на популярната литература. Трябва да се изследват и литературните вкусове, циганската, турската литература и др. В центъра на изложението застана романът на Евгения Димитрова „Зара“ – едно откритие на проф. Кирова. Тя го определи като психологически, неклиширан роман. Беше направена съпоставка с романа „Русалка“ на Андрей Протич.

Проф. Николай Аретов (ИЛ) – ни върна в епохата на Възраждането с доклад „Приятелства и вражди на книжовното поле (възелът Ив. Найденов, П. Р. Славейков, Св. Миларов, С. С. Бобчев в една кореспонденция от 70-те години на XIX в.)“. Той насочи вниманието на участниците в конференцията към проблем, който съществува и в нашето съвремие, но за него се говори малко и се изтласква в периферията на съзнанието ни. Става въпрос за два свързани проблема: приятелствата между книжовниците и обвързаността на собствениците на периодични издания с идеологическите им пристрастия. Проф. Аретов изтъкна съществуващото голямо желание да има трибуна за

изява дори с цената на компромис. (Причините са били много: османска цензура, характер на политическата власт през XIX в., финансиране от чужди правителства и т. н.). Посочени бяха сложните отношения на Найденов и Миларов с П. Р. Славейков, връзката на Найденов със С. Бобчев. Направен бе извод, че зависимостта от междуличностните отношения, съчетани с финансови обвързаности и желанието за собствено периодично издание, са не по-малко важна от идеологическите пристрастия.

Последният доклад, с който завърши сутрешното заседание, беше на проф. Албена Георгиева-Ангелова (Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН). Той ни потопи в магията на фолклора. В него се анализира една градивна зависимост, фиксирана в традиционната култура - зависимостта на човека от природата. Проф. Георгиева я определи като „осъзната“. Подробно се спря на местата за оброк, на грижите, които са се полагали за тях. Спазвал се е важен принцип – дарява се не онова, което няма значение, а онова, което е свидно и скъпо. Обществото е било зависимо както от природата, така и от деструктивното в човешката психика. Когато благата се добиват трудно, те се ценят. В нашия забързан век плащаме висока цена за прекъснатата връзка с всичко естествено.

В последвалата дискусия се обсъждаше въпросът за канона и излизането от него, за неслучването в литературата, за необходимостта да се попълват литературни полета. Към мнението на проф. Нещелчев проф. Кирова допълни, че най-важен остава концептуалният контекст. Беше посочена зависимостта от властта, желанието да се притежава, а в неговата основа е и манипулацията. Съотношението между канон и алтернативите, които „го разбишкват“, е всъщност форма на провокация срещу твърдо установеното. Проф. Аретов подчерта, че и разрушаващият, и съграждащият канона си вярват. Нужно е разумно дефиниране на това, какво е литература, но не според абсолютните критерии, а спрямо определен момент – обобщи той. Доц. Пламен Антонов също направи свой коментар, свързан с канона и с невписването в него на много автори. Даде пример с Кирил Христов и еротичните му романи, които остават в „ъндърграунда“. Доц. Елка Трайкова отбеляза, че очевидно съществуват различни зависимости от литературната история и реконструкциите, от политиката и властта. А излизането извън нашите родни граници и насочването към Грузия и Чехия дава интересни ракурси към проблема и потвърждават неговата значимост.

Второто заседание започна с въвеждащия доклад на доц. Емил Димитров (ИЛ) – „Господарят и робът: диалектика на зависимостта“ („Феноменология на духа“ на Хегел и човешките не/ зависимости). В него той се спря на главните идеи, залегнали в основополагащия труд на немския философ. Доц. Димитров обобщи, че цялата немска класическа философия е философия на самосъзнанието. Той се спря на зависимостта между господаря, роба и вещта.

„Новите робства или дебатът за техниката (техника и биология). Антисциентизъм в литературата на 60-те“ беше озаглавен докладът на доц. Пламен Антов – (ИЛ). В него той посочи една огромна зависимост, която се заражда с намесата на човека в природата. Хайдегер отбелязва, че техниката е сила, която човекът е създал, но вече не владее и се е превърнал в неин роб. Критиката на западното общество е свързана именно с господството на техниката. Специално внимание беше отделено на конфликта техниката срещу земята. Направи се извод за кризата на философската метафизика, за техниката като нов заробващ фактор и за световната загриженост за природата и планетата Земя, заплашени от унищожение. Бяха направени препратки към хипи-идеологията на 60-те години във връзка с темата.

В текста на д-р Румен Шивачев (ИЛ) беше поставен проблемът за връзката между зависимостта и независимостта през диференциращата функция на съзнанието. Той се спря на гледната точка на Фройд и Юнг, които предупреждават за отдалечаването на човека от неговата същност. Независимостта може да се превърне в комплексиращи зависимости.

В доклада си „Робство“ и „поданство“ – възрожденски рефлексии“ гл. ас. Анна Алексиева направи интересни паралели между двете понятия през XIX в. Тя проследи процеса, в който робството се „национализира“, а Паисий и преписвачите на неговата „История“ придават негативност на „чуждостта“. По принцип интелектуалците използват „поданство“, а революционерите – „робство“.

Доц. Мая Горчева (УниБИТ) говори за Цветан Марангозов и темата за зависимостта на личната биография и писането от службите. Тя анализира „Неразчетените признания“ на Марангозов и зависимостта на писателя от режима („миналото ни настига“). В романа „Безразличният“ централен проблем е този за собственото двуличие и цинизъм – „Всички бяхме мошеници“. След емиграцията Марангозов доброволно се отказва от литературата. Разгледан бе въпросът за рисковата възстановка на прототипите, за зависимостта от образците.

Гл. ас. Мария Огойска (НБУ) ни поднесе един детайлен и дълбинен прочит на романа „Преселението“ на Милош Църнянски. В доклада си „Писателско пристрастяване към плътта на историята“ тя направи препратки към Библията, анализира женските образи в творбата, както и „микроисториите“ и определи „Преселението“ като „откровение“, а родовото начало ката „сакрално“.

Последният доклад от първия ден на конференцията беше на д-р Елена Борисва (ИЛ) и Рени Янкова (НБУ) – „Невъзможното битие на „изтощения разум“ в романа „Летящата планета“ на Александър Ненов“. Те изясниха философията на Чарлз Пърс, както и понятия като абдукция – метод на отгатване; манипулацията на „чуждия разум“ – фалибализъм, погрешимост на познатото. Романът се разглежда през идеята за „изтощения разум“. Тя приема и морална насока чрез сблъсъка между рационалното и емоционалното и връщането към човешкото. В последвалата дискусия разговорът се насочи в посока идеологии и новото робство, което се крие в тях; Европа на нациите срещу Европа на империите. Процесите трябва да се виждат в тяхната сложност – посъветва проф. Неделчев

Вторият ден от конференцията беше открит с доклада на доц. Людмила Малинова (ИЛ) – „Две почти непознати имена в литературата ни от края на XIX и началото на XX в. (Елисавета и Мария Ненови)“. Тя започна с едно писмо на Яворов до Мина, в което се потвърди мащабността на проблема зависимост: „... от какво ли не зависи човек“. Направи се обстоен литературноисторически преглед на творчеството на сестри Ненови и сподели малко известни факти от биографиите им. Доц. Малинова направи преглед на темите в стиховете на Ненова: човекът и природата, патриотичното чувство, екзистенциални проблеми – самотата, смъртта, животът като път. Акцентира се върху по-модерното звучене на стиховете; върху опитите на поетесата в сонета и епиграмата, с което се заостря сатиричното начало в творбите ѝ. Направени бяха изводи за мястото на Вазовите мотивите в поезията ѝ.

Мария Ненова има издадени 15 книги (последната е от 1928 г.). Тя опитва перото си в много жанрове. Специфично за нея се оказва социалното; има стихотворение, посветено на Горки, описва отношенията богати – бедни; появява се образът на самотната жена, на проститутката, изобразява се майчиното страдание. Поетесата води ироничен спор с Михайловски, който е против равноправието на жените. Войната също привлича нейното внимание с драмата на фронта и в тила.

Текстът на гл. ас. Емилия Алексиева (ИЛ) беше на тема „Деструкцията като код към зависимостта (Прозата на Георги Райчев)“. Вниманието бе насочено към зависимостите, които всеки човек носи в себе си и деструктивните, разрушаващи инстинкти. Като теоретична основа бяха използвани две изследвания: Ерих Фром – „Анатомия на човешката деструктивност“ и „Основни форми на страх“ от Фриц Риган. Към тях се прибавя и концепцията за кризисното начало, определящо поетиката на Георги Райчев. Бяха направени изводи за зависимостите от противоречията, от негативите в характерите на героите, от които те и не могат, и не искат да се освободят.

Докладът на д-р Ирен Иванчева-Мерджанска (Университет на Синсинати) разгледа зависимостите от майчинството и езиките в романа „Обладаване“ на Юлия Кръстева. Детайлният анализ на текста обяснява тезата на писателката, че „можеш да убиеш майчиния си език, но да се преродиш в чуждия“. Гл. ас. Ваня Георгиева (ПУ) говори за „Заклучената врата“ на Хулио Кортасар и зависимостта от майчината роля. Невъзможността за осъзнаването на света такъв, какъвто е, и зависимостта от майката като символ на езика са водещите тези в доклада.

Последвалата дискусия се насочи към важния проблем за езика, за неговото опазване и за естествените процеси в обществото. Участниците споделиха своите разбирания за срещата на културите, за съдбата на по-малките и по-слабите държави в исторически план, която налага отпечатък и върху езика, за опасността от претопяване чрез него и за творческото усвояване на външните влияния. После се премина към разговор за ролята на ДС в съдбата на писателите, налагаща им недостойни зависимости.

Следобедното заседание се откри с доклада на Петър Михайлов (32 СУИЧЕ) „Зависимостта от властта при Мария Грубешлиева – наблюдения върху „Бягството на Методи Ников“ преди и след 1944 г.“ Той проследи промените, които писателката прави с романа („Семейство“) след 1944. Михайлов анализира образите на главните герои и подчерта съобразяването с променената политическа ситуация в страната.

Д-р Росица Чернокожева (ИЛ) – запозна участниците в конференцията с разбиранията на американския психоаналитик Ървин Ялом за свободата като екзистенциална категория и осмислянето ѝ като антипод на зависимостта. Тя анализира понятията като вина, отговорност, лидерство, тревожност, избор.

Един от най-ярките доклади беше на Тея Сугарева (НАТФИЗ) – „Трансформации на зависимостта на режисьора от драмата в театралната практика на Стоян Камбарев“. Изходната идея, че модерният театър е антитеза на класическия, определи и начина на изложение – съпоставка. До 1989 г. може да се говори за театър с нормативен характер и за следствието от това – „езоповски език“. Може да се направи аналогия между театъра на Камбарев и модернизма – независимост, абсурдизъм, авангард. Беше направен детайлен анализ на художествените похвати на този тип театър, в който режисьорът става съавтор. Текстът „се разработва“, като се използва кулаж и се вмъкват цитати. Сугарева изтъкна, че за 15 години Камбарев има 25 постановки на класически пиеси от чуждата литература: Чехов, Горки, Уайлд, Пинтер и др. Сред тях – „Три сестри“, „Рожден ден“, „Любовникът“, „Завръщане у дома“.

Докладът на доц. Мариета Иванова-Гиргинова (ИЛ) – „Слънцето на България“. Митът за спасението на България – от историята към алегорията“, ни запозна с една забравена модернистична пиеса на Антон Страшимиров от 1927 г. – „Слънцето“ („Отрешени“). Действието ѝ е фиксирано във времето на войните, използва се алегория – полународ, полуродина, полуживот. Декоративната философия, флоралната знаковост, мистиката, елементите на сецесион са особено важни за осмислянето на авторовата идея. Естетиката на болното (слепота), на грозното, орнаментът като визия на ненормалността, вглеждането в отвъдното са част и от сценичната реализация.

В дискусията беше посочено, че липсва история на театъра, посочени бяха опитите на Камбарев да прочете нетрадиционно Чехов и Пинтер чрез иронията към реалистичния подход, като разчита на парадоксите, на отгласването, на невидимите конфликти. Изрази се съжаление, че сложни символистични пиеси не се играят, а те са привлекателни с поставянето на проблемите в контекста на войната.

Следобедното заседание от втория ден на конференцията започна с докладите на гл. ас. Кръстьо Йорданов и доц. Христо Милков от Института за исторически изследвания към БАН. Те недвусмислено доказаха, че зависимостите са част от историята, с което разшириха територията на изследване. В първия доклад „Привилегирован статут и зависимост. Митове и реалност за положението на войнушкото и дервенджийското православно население през ранните векове на османското владичество“ акцентът падна върху властта и уловките, капаните, които поставя. „Привилегията“ се оказва средство за мани-

пулиране и поставяне на населението в зависимост.

Двата доклада на доц. Милков ни показаха върху материал от съвременната история на Франция – „Дьо Гол – отказът от политиката“ и „Май 1968: Кон-Бендит или как да свалиш със 142-ма души Петата република“, че съществува пряка зависимост между морала на държавника и властта. Отказът от политиката е израз на моралния избор, който се изразява в мисълта, че „Не може да си подчинен на партията, ако искаш да служиш на народа.“ Вторият доклад беше своеобразно продължение на предходния. В него акцентът беше върху личността на студентския водач, върху зависимостта от задкулисието и ролята на медиите.

Доц. Морис Фадел (НБУ) изнесе доклад на тема „Късният Манделщам“- между зависимостта и независимостта“, който беше посветен на лутането на твореца между властта и отгласването от нея, на завръщането към анонимността.

В последния ден на конференцията чухме доклади, които заложиха нови перспективи за анализ. Докладът на д-р Никита Нанков „Ужас или оптимизъм? „Черният котарак“ на Едгар А. По като морален наратив“ беше посветен на един от шедеврите на американския писател. В него се извежда тезата, че ужасът е начин да се достигне до оптимистично-екзистенциални внушения. Жанрът на творбата се определя като комбинация от романтична приказка и литературна изповед.

Д-р Юлиан Жилиев (ТУ) насочи вниманието ни към зависимостта през една ключова за епохата на Просвещението творба – „Робинзон Крузо“ на Даниел Дефо. Докладът е озаглавен „Зависимият господар в контекста на Просвещението („Персийски писма“ на Монтескьо и „Робинзон Крузо“ на Д. Дефо. „Сбогом, Робинзон“ – пародийният отговор на Х. Кортасар)“. Докладчикът направи паралел между творбите на фона на текста за независимостта в Енциклопедията. Тя се осмисля като висше благо, което не се среща у човека, защото независим е само Съзателят. Във версията на Кортасар взаимоотношенията роб – господар са доведени до абсурд. Паралелът с „Персийски писма“ доказва, че зависимостите са взаимно обратими. Изкуство е да останеш независим, да не бъдеш управляван.

Доц. Бисера Дакова (ИЛ) беше озаглавила доклада си „Символизъмът и Атанас Далчев – разрыв и тяга“. Тя посочи, че зависимостта „може да бъде мислена като съотнасяне КЪМ, съизмерване СЪС предходниците и непрестанно дискутиране на раздялата с тях. Анализът се съсредоточи върху фрагмент 129 и 230, където „новото в поези-

ката е промислено като доразвиване, доизчерпване на загатнатото у предшествениците, а е видяно и като непознаваем елемент сред баналното и познатото.“

Доц. Христо Манолов (ВТУ) ни предложи един нестандартен прочит на романа „Анна Каренина“ в доклада „Между естетизацията и наркозата (самоубийството на Анна)“. Той анализира ролята на пропуснат детайл – за зависимостта на героинята от наркотиците (опиатите), спря се на употребата на морфин и опиум в руското висше общество и направи извод за устойчивостта на идеята за женско самоубийство. Докторантката Вера Хинчева (ИЛ) изнесе доклад на тема „Човекът като роб на вещите в разказите на Георги Стаматов“. В него тя анализира образите в „Малката Нана“, мотивите за парвенющината, за меркантилността в човешките взаимоотношения.

Последният доклад беше на доц. Пенка Ватова – „Различният човек и неговата обреченост (Интертекстуални преплитания и разминавания в две белетристични творби)“. Филигранният анализ беше посветен на съпоставката между „Бариерата“ на Павел Вежинов и новелата „Изабела“ на Николай Ватов. Акцентът беше върху съдбата на различния човек, белязана с трагично отхвърляне. Агресията е най-честото отношение към него. Той се възприема като „заплаха“ срещу общността. Възниква конфликт между нея и стремежа на личността към независимостта. Този проблем се открива и в творчеството на Йовков. Различното е винаги пожертвано и зависимо от обществото. Анализираните творби са обединени от образите на главните герои с техния „опит за летене“. Другата реалност, сътворена от сънищата, от естествеността, погубена у човека, се превръща в лично пространство. Непобирането в нормата, дори погледнато през призмата на фантастичното, завършва със самота. Държа да подчертая, че това беше единственият доклад, разглеждащ зависимостта и освобождаването от нея от този ъгъл, а той е особено важен за всеки творец.

И след като конференцията беше завършила, продължиха разговорите, професионалните спорове, като се стигна до извода, че подобни форуми са необходими, за да се поставят на дискусия по-мощни и съществени въпроси за нас като интелектуалци, а и за обществото ни, за да се опитаме да се отдалечим от приземяващата сила на делничното.